

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 «1879/1918»

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/2.1>**Біліченко Л.С.**

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ТЮРЕМНОЇ ІНСПЕКЦІЇ (1879–1918 РР.)

У статті зроблено спробу дослідити діяльність Миколаївської тюремної інспекції протягом 1879–1918 рр. Встановлено, що з другої половини XIX ст. на порядок денний було поставлено питання про реформування тюремної системи. Після оприлюднення указу від 17 квітня 1863 р. «Про скасування тілесних покарань» та внаслідок польського заколоту почався пошук найбільш дієвих заходів щодо виходу із сформованого положення. У 80-х рр. XIX ст. в результаті тюремного перетворення з'явилася реформована пенітенціарна система з новою структурою виправних установ, централізованим тюремним управлінням, у тому числі і зі створенням нової посади тюремного інспектора. З'ясовано, що Миколаївський тюремний інспектор розпочав діяльність у 1879 р. зі створенням 27 лютого 1879 р. Головного тюремного управління у складі Міністерства внутрішніх справ. У 1890 р. почали створюватись губернські тюремні інспекції, які стали органами тюремного управління на місцях. 13 грудня 1895 р. система місць ув'язнення була передана в Міністерство юстиції. Досліджено коло обов'язків інспекторів, показано, що він був широким – здійснювання контролю і нагляду за діяльністю місцевих виправних закладів, клопотання перед Головним тюремним управлінням про задоволення потреб місцевих тюрем, складання звітів в Головне тюремне управління, контролювання фінансово-господарської діяльності тюремних керівників тощо. Зроблено висновок, що заснування Тюремної інспекції у Миколаєві на початку XX ст. у зв'язку з реформуванням усієї тюремної системи мало спричинити кардинальні зміни у тюремній справі, однак у цей період тривала Перша світова війна, яка забиравала величезні матеріальні та фінансові ресурси, і, загалом, проблеми у тюремній сфері не були до кінця вирішені. Очевидно, цього не могло статися за браком часу: дуже скоро відбулися дві революції, що спричинили Громадянську війну, що і призвело до ліквідації тюремної інспекції на місцях у травні 1918 р.

Ключові слова: Миколаївська тюремна інспекція, тюремний інспектор, Головне тюремне управління, Миколаївська каторжна тюрма, виправні арештантські відділення, в'язні.

Постановка проблеми. Середина XIX ст. стає рубіжом у подоланні вакууму у розумінні ролі імперської пенітенціарної політики, у відповідності з якою модернізація тюремної системи стала першочерговим завданням. Актуальність проведення тюремних реформ полягала в тому, що в'язниця служила головним чином для розміщення осіб, які перебували під слідством та судом. Крім того, з виданням Уложення кримінальних та виправних покарань 1845 р. монарх зберіг тілесні покарання, але скасував лише батіг і рвання ніздів, але батогами били і тавра ставили.

Однак, з другої половини XIX ст. на порядок денний було поставлено питання про реформу-

вання тюремної системи. Після оприлюднення указу від 17 квітня 1863 р. «Про скасування тілесних покарань» та внаслідок польського заколоту почався пошук найбільш дієвих заходів щодо виходу із сформованого положення. У 80-х рр. XIX ст. в результаті тюремного перетворення з'явилася реформована пенітенціарна система з новою структурою виправних установ, централізованим тюремним управлінням, у тому числі і зі створенням нової посади тюремного інспектора.

Миколаївський тюремний інспектор розпочав діяльність у 1879 році зі створенням 27 лютого 1879 р. Головного тюремного управління у складі Міністерства внутрішніх справ. У 1890 р. почали

створюватись губернські тюремні інспекції, які стали органами тюремного управління на місцях. 13 грудня 1895 р. система місць ув'язнення була передана в Міністерство юстиції.

Миколаївська тюремна інспекція здійснювала контроль і нагляд за діяльністю місцевих виправних закладів, клопотала перед Головним тюремним управлінням про задоволення потреб місцевих тюрем, представляла звіти в Головне тюремне управління, контролювала фінансово-господарську діяльність тюремних керівників.

Аналіз досліджень. На сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з даної тематики у консolidованому вигляді, із широкою ретроспективною огляду інформації, в яких розкривається діяльність Миколаївської тюремної інспекції протягом 1979-1918 рр. Серед дослідників, у яких прямо чи опосередковано торкається зазначене питання можна виділити праці Л. Левченко [12] та Л. Біліченко [2;3].

Мега статті – дослідити на основі архівних джерел діяльність Миколаївської тюремної інспекції протягом 1979–1918 рр.

Виклад основного матеріалу. Ще указом від 20 лютого 1871 р. Департамент поліції, повідомляв губернським начальствам про видання Головним штабом етапної карти європейської частини Російської імперії та просив про всі неточності які будуть віднайдені при створенні зазначеної карти, а рівно і про всі зміни в етапних пунктах, повідомляти Головному інспектору по пересилки арештантів. Однак, 20 вересня 1879 р. губернатору від Головного тюремного управління надійшло сповіщення про те, що «багато етапних пунктів знаходяться зовсім не в тих селищах де мають бути і які значаться на карті. Але про це не повідомляється губернськими властями Головному штабу по пересилки арештантів. Через що просимо Вас дати розпорядження Тюремній інспекції щодо ретельної перевірки етапних пунктів, які знаходяться у підвідомчій Вам губернії» [4, арк. 1].

Займалася Миколаївська тюремна інспекція і справами колишніх в'язнів та засланців вже після відбуття терміну їх покарання. Так, у 1883 р. Тюремна інспекція листувалася з Миколаївським військовим губернатором, міщанською управою та міською поліцією про дозвіл колишньому висланцю І. В. Басову на повернення і проживання з родиною у м. Миколаїв [5, арк. 1–10].

Про всі надзвичайні випадки, окружний суд, виправні арештантські установи та каторжна тюрма повідомляли також Миколаївську тюремну

інспекцію. Так, у 1903 Тюремна інспекція отримала телеграму про утечу із Миколаївської каторжної тюрми в'язня М. Сердюка та лист-повідомлення про приведення в дію вироку Єлизаветградським окружним судом у справі А. Олейничука.

Рис. 1. Фотокартка зі справи підсудного А. Олейничука

Джерело: Державний архів Миколаївської області. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1

17 січня 1909 р. Миколаївська міська поліція повідомляла Миколаївську тюремну інспекцію, що: «Міська поліція повідомляє про те, що закінчивший термін покарання в Миколаївському виправному арештантському відділенні, арештант Чайка Клим Васильович був звільнений з під варти та відправився у місце вибраного їм проживання» [6, арк. 1].

Усі тюремні установи м. Миколаєва щорічно звітували перед Тюремною інспекцією про кошти отримані з різних установ за виконані роботи, на які відправлялися арештанти. Так, на початку 1909 р. начальник Миколаївської каторжної тюрми звітував перед тюремною інспекцією. У рапорті зазначалося наступне: «Доношу Вашій Високоповажності, що за замовлення у минулому 1908 р. мною були отримані гроші з різних осіб та закладів, а саме: з Миколаївської школи працьовитості – 15 руб. 58 коп., з Миколаївської портової контори – 372 руб., за прибирання землі з Либіна – 37 руб., з Миколаївського виправного арештантського відділення за роботу 100 замків для наручників – 34 руб., з Миколаївської школи союзу руського народу за зроблені парти – 90 руб.» [9, арк. 5].

Також тюремна інспекція взяла на себе забов'язання ознайомити арештантів Миколаївської каторжної тюрми з розщипкою канатів та навчання їх такелажним роботам. Так, Миколаїв-

ська портова контора 7 листопада 1909 р. у листі до Миколавського тюремного інспектора відзначила, що: «Портова контора прохає Вашу Високоповажність повідомити їй, у які дні та години повинен прибути у каторжну тюрму робітник порту для ознайомлення арештантів з розщипкою канатів...» [9, арк. 3].

Брали участь арешанти виправних закладів міста і у роботах по очищенню вулиць і площ. Так, Миколаївська міська управа 9 грудня 1909 р. відправила Миколаївському тюремному інспектору листа, у якому зокрема йшлося: «Внаслідок листа від 23 жовтня 1909 р. за № 7452, супроводжуючи при цьому перелік міських вулиць та площ, які потребують очистки з вказаними кількостями квадратного утримання, Маю честь просити Вас Милостивий Государ, сповістити на яких умовах могло б узяти на себе місцеве виправне арештантське відділення утримання постійної чистоти міських вулиць та площ, та окремо вивозу навозу з конюшен...» [11, арк. 2].

Здійснювала контроль Тюремна інспекція і за порядком витратів на кредит на спорудження нових та ремонт існуючих будівель миколаївських виправних закладів. Так, 10 січня 1909 р. згідно розпорядженню Головного тюремного управління було переведено на рахунок Миколаївського градоначальства із тюремного капіталу 30 000 руб. на витрати по спорудженню нових і на ремонт існуючих будівель Миколаївської міської тюрми [10, арк. 2].

У листі Миколаївського тюремного інспектора до начальників місць ув'язнення від 5 лютого 1909 р. йшлося про наступне: «На ремонт місць ув'язнення Миколаївського градоначальства Головним тюремним управлінням зазвичай відпускаються досить обмежені кошти, на що мною

і вказувалося начальникам листами від 13 листопада 1908 р. за № 6500, при чому у поточному році на перші чотири місяці – по касовому розкладу на цей предмет не асигновано нічого, між тим у поточному 1908 р., та як і в 1907 р. кошторисних відпусток за № 8 ст. 2 було недостатньо, про що і було доведено до відома Головне тюремне управління, котрими і досі не відпущені кредити для задоволення осіб та установ занесених по цьому параграфу кошторису в кредиторський список.

Враховуючи вищенаписане та аби уникнути у поточному році утворення перевитрат по цьому кредиту, пропоную Вашій Високоповажності, прийняти усі міри до скорочення цих витрат, одразу перейматися складанням попереднього кошторису по майбутньому у поточному році ремонту...» [10, арк. 11].

Контролювала тюремна інспекція і витрати на ремонт озброєння для тюремних наглядачів по Миколаївському градоначальству (Відомість стосовно ремонту озброєнь за 1911 р. Див. на Таб. 1 – прим. автора).

Піклувалася тюремна інспекція і про забезпечення каторжників та висланців продуктами харчування. Вела інспекція й харчові табелі на основі звітів Миколаївської каторжної тюрми (Відомість за 1913 р. стосовно довідниковим цінам на різні харчові предмети які були придбані для Миколаївської каторжної тюрми Див. у Таб. 2 – прим. автора).

Діяла Миколаївська тюремна інспекція і у роки Першої світової війни. Тюремним інспектором згідно «Адрес-календарю Миколаївського градоначальства» значився Веселоський Павло Андрійович. Помічником при ньому був Лестовчий Володимир Олександрович, секретарем – Грущинський Григорій Осипович, а діловодом – Шаман-

Таблиця 1

ВІДОМІСТЬ щодо кількості та вартості озброєнь для тюремних наглядачів по Миколаївському градоначальству Херсонської губернії на 1911 р.				
Найменування	У наявності	Непридатне до використання	Підлягає ремонту	Вартість ремонту озброєння (руб.)
Шашки	5	-	5	5
Револьвери	23	-	-	-
Гвинтівки	8	-	-	-
Портупеї	5	5	-	-
Кобури	20	7	-	-
Поясні ремені	20	4	-	-
Пагронні сумки	-	-	-	-
Наплічні ремені	-	-	-	-

Джерело: Державний архів Миколаївської області. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 10

ський Константин Васильович. Будівля Миколаївської тюремної інспекції розташовувалася по вул. Херсонській 30/3 [1, с. 113].

Одним із напрямків діяльності інспекції було і клопотання перед Миколаївським градоначальником і про засланців каторжників щодо звільнення їх від кайданів через примірну поведінку, а також клопотання перед начальниками виправних установ про виплату коштів зароблених ув'язненими. Так, у листі до начальника виправного арештантського відділення від 21 лютого 1916 р. йдеться про виплату арештанту Галеневу за його працю 1 руб. та 13 коп. [7, арк. 10].

Збирала Тюремна інспекція і відомості стосовно службовців Миколаївської каторжної тюрми. Так, згідно їх записці до Начальника Миколаївського виправного арештантського відділення, за 1916 р. був оштрафований у червні місяці на 10 руб. наглядач Бублій, а у грудні 1916 р. наглядач Крот на 3 руб. [8, арк. 9].

Функціонувала Миколаївська тюремна інспекція і в роки революційних подій. Так, влітку 1917 р. спілка службовців тюремного відомства листувалася з Миколаївською Радою робітничих та воєнних депутатів, різними організаціями та начальником Головного управління місцями ув'язнень про порядок обслідування каторжної тюрми, надання квартир наглядачам, розслідування діяльності і

особистості начальника Миколаївської тюрми Бослак-Бослокова і т.п. Так, у листі від 5 липня 1917 р. Президіум союзу тюремного відомства просив Раду опікунного товариства не відмовити сповістити, чи не признано за можливе, надати декілька вакансій у школі ремісників для дітей членів Союзу.

8 липня 1917 р. Тюремна інспекція прохала Президіум Союзу поранених та хворих воїнів не відмовити у сповіщенні та копії переписки стосовно питання про зайняття посади наглядача обсерваційно-розподільчого пункту Всеросійського союзу міст, начальником Миколаївської каторжної тюрми Бослак-Бослаковим, а рівно і не відмовити у повідомлення з якого терміну і за яких обставин він зайняв цю посаду [8, арк. 2]. Також, згідно клопотанню працівників тюремної інспекції, у подальшому, 12 вересня 1917 р. начальник Миколаївської каторжної тюрми Бослак-Бослаков, через невиконання своїх службових обов'язків був звільнених і з зазначеної посади [8, арк. 17].

13 липня 1917 р. представники Тюремної інспекції у складі Звержховської, Красних, Матаревича та Рубеля, згідно постанові Загальних зборів членів союзу працівників тюремного відомства зробили огляд Миколаївської каторжної тюрми. Ними було встановлено число вільних квартир

Таблиця 2

ВІДОМІСТЬ по довідниковим цінам на різні продукти та харчові предмети, які були придбані за 1913 р. Миколаївською каторжною тюрмою		
Назва предметів	Ціни	
	Руб.	Коп.
Свіжа яловичина	7	20
Яловиче сало	8	
Бичачі голови	4	
Свинне сало	10	
Капуста свіжа за пуд	1	5
Капуста квашена за пуд	1	20
Картопля за пуд		45
Сіль		50
Вермішель	3	
Фасоль	1	80
Баклажани за одне відро	1	50
Буряки за пуд		50
Пшоно за пуд	1	60
Крупа гречана, пуд	1	80
Рис, за фунт		8
Пшенична мука, 2 сорта, за пуд	1	60
Хліб ржаний, за пуд	1	

Джерело: Державний архів Миколаївської області. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 4

наглядачів та перевірено число постів та несення караульної служби 14 наглядачами. Результати обстеження були викладені у актах, які склала комісія і надала у президіум союзу [8, арк. 3].

20 липня 1917 р. Миколаївський відділ Всеросійського союзу міст, реквізуючи адміністративні корпуси каторжної тюрми для влаштування лікарні, запропонував проживавшим в цих корпусах сімейним налядачам залишити квартири. Однак, на той час оренда квартири та оплата за комунальні послуги була досить високою і 36 руб. зарплатні наглядачам було замалою сумою для зняття квартири. Тюремна інспекція порушило через це клопотання перед Головним управлінням місцями ув'язнення щодо залишення наглядачам їх квартир, а також на придбання предметів опалення та освітлення, згідно фінансової відомості [8, арк. 5]. Однак, все таки розпрядження Миколаївського відділу Всеросійського союзу міст не було скасовано і протягом 7 днів наглядачі разом із сім'ями повинні були залишити квартири. Загалом на той період на території каторжної тюрми проживало близько 50 родин помічників та нагля-

дачів, 26 і з яких були призвані на військову службу [8, арк. 10].

Загалом, тюремні інспекції на місцях були скасовані у травні 1918 р. ... [12, с. 44–58].

Висновки. Таким чином, основні напрямки діяльності Миколаївської тюремної інспекції протягом 1879-1918 рр. стали контроль за діяльністю тюремних установ м. Миколаєва (у тому числі і Миколаївської каторжної тюрми, отримання звітів з тюремних установ, контроль за працею арештантів як у тюремних закладах так і у самому м. Миколаєві, здійснення контролю за порядком витратів на кредит на спорудження нових та ремонт існуючих будівель миколаївських виправних закладів, піклування про забезпечення каторжників та висланців продуктами харчування, ведення харчових табелів на основі звітів Миколаївської каторжної тюрми, клопотання перед Миколаївським градоначальником про каторжників щодо звільнення їх від кайданів через примірну поведінку та клопотання перед начальниками виправних установ про виплату коштів зароблених ув'язненими.

Список літератури:

1. Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1915 год / Канцелярия Николаевского градоначальства. Николаев : Электрич. типолитография бр. Л. и И. Белолипских. 1914. 355 с.
2. Біліченко Л. Історія Миколаївської каторжної тюрми (1907–1920 рр.). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3. С. 50–59.
3. Біліченко Л. Миколаївська каторжна тюрма у спогадах колишнього політв'язня Шейніса. *Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society»*. 2023. С. 330-331.
4. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 1. Спр. 1.
5. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 1. Спр. 2.
6. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 1. Спр. 8.
7. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 1. Спр. 14.
8. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 1. Спр. 15.
9. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 2. Спр. 16.
10. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 1. Спр. 18.
11. Державний архів Миколаївської області. Ф – 251. Оп. 1. Спр. 26.
12. Левченко Л. Миколаївський піклувальний про тюрми комітет як орган управління тюремним господарством опіки над в'язнями. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 44–58.

Bilichenko L.S. ACTIVITIES OF THE MYKOLAIV PRISON INSPECTION (1879–1917)

The article attempts to investigate the activities of the Mykolaiv Prison Inspectorate during 1879–1918. It was established that from the second half of the 19th century, the issue of reforming the prison system was put on the agenda. After the publication of the decree of April 17, 1863 «On the abolition of corporal punishment» and as a result of the Polish rebellion, the search for the most effective measures to get out of the current situation began. In the 80s of the XIX century, as a result of the prison transformation, a reformed penitentiary system appeared with a new structure of correctional institutions, centralized prison management, including the creation of a new position of prison inspector. It has been found that the Mykolaiv prison inspector began his activities in 1879 with the creation of the Main Prison Department as part of the Ministry of Internal Affairs on February 27, 1879. In 1890, provincial prison inspectorates began to be created, which became local prison management bodies. On December 13, 1895, the prison system was transferred to the Ministry of Justice. The range of duties of inspectors was studied, it was shown that it was wide – carrying out control and supervision of the activities of local correctional institutions, petitioning the Main Prison Administration to

meet the needs of local prisons, drawing up reports to the Main Prison Administration, monitoring the financial and economic activities of prison managers, etc. It was concluded that the establishment of the Prison Inspectorate in Mykolaiv at the beginning of the 20th century. in connection with the reformation of the entire prison system, it should have caused radical changes in the prison business, but during this period the First World War continued, which took away huge material and financial resources, and, in general, the problems in the prison sphere were not completely solved. Obviously, this could not happen due to lack of time: two revolutions took place very soon, which caused the Civil War; which led to the liquidation of the prison inspection in the field in May 1918.

Key words: *Mykolaiv prison inspection, prison inspector, Main prison administration, Mykolaiv penal prison, correctional remand units, prisoners.*